

Ключевые слова: археологическая карта, Подольская губерния, археологические исследования, духовенство, Подольский епархиальный историко-статистический комитет, Императорское археологическое общество, Е.И.Сецинский.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 398.2(477.43)1"9"

В.В.Шевчук

Стан наукового вивчення легенд та переказів із Поділля на рубежі ХХ століття

У статті висвітлюється збирацька та дослідницька діяльність етнографів, письменників, істориків, фольклористів та краєзнавців ХХ століття.

Ключові слова: неказкова проза, подільський фольклор, наукові праці етнографів та фольклористів, духовна культура, легенди та перекази Поділля.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. тематика народознавчих досліджень стає ширшою. Це пов'язано із розвитком фольклористики й етнографії, із змінами у житті й побуті народу. Характерним явищем для цього періоду було записування українського фольклору на Поділлі, зокрема й жанрів народної прози. То був етап, коли відбулися інтенсивні зміни в житті та побуті народу. Цінні публікації фольклорних текстів з'являлися в таких періодичних виданнях: "Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета" (1895–1911), "Подольские епархиальные ведомости" (1862–1906), "Подольские губернские ведомости" (1906–1912, 1914–1917) тощо. У перші десятиліття ХХ ст. почало виокремлюватися наукове краєзнавство Поділля (1920–1930). Його завдання полягало у вираженні національних шаблів, які несли непересічне значення для подолян.

На початку ХХ ст. плідно працював уродженець с.Вільшанка (тепер Крижопільський р-н, Вінницька обл.) К.Широцький (1886–1919), котрий у 1912–1913 рр. "займався дослідженням народного мистецтва Поділля, вивчав експонати в давньосховищі м.Кам'янець-Подільського [...] Побував у давньоруській столиці Дністровського Пониззя – Бакоті"¹, опублікував працю "На руїнах Бакоти". К.Широцький відомий і як укладач збірки "Подільські колядки і щедрівки" (1908).

Багато зробив для вивчення народних вірувань і переказів на Поділлі етнограф І.Беньковський. Це є його систематичні публікації к. XIX – початку XX ст., а саме: “Из народных рассказов, характеризующих национальные типы”² (1890), “Рассказ о вовкулаках”³ (1894), “Обычаи и поверья, приуроченные к “Велькодню””⁴ (1895), “Смерть погребения и загробная жизнь по понятиям и верованию народа”⁵ (1896), “Легенда о сотворении земли и злых духов”⁶ (1897), “Народный взгляд на “нечистую” женщину”⁷ (1899), “Стрелянье в кресты (Из народных суеверий)”⁸ (1902), “Из области народных верований о выходцах с того света”⁹ (1902), “Из народных преданий”¹⁰ (1902), “Суд св. Юрія (народная легенда)”¹¹, “Легенда о горохе”¹² (1903) та низка інших.

22 жовтня 1918 р. у м.Кам’янець-Подільському було відкрито Український державний університет, який очолив ректор І.Огієнко. Під його патронатом здійснювали дослідження культурного життя краю, зокрема історії, мови, фольклору, звичаїв та обрядів, формуються подільсьзнавчі студентські гуртки.

Значну роль в організації дослідницької роботи на Поділлі відіграли установи Української Академії Наук, зокрема: “Кабінет антропології та етнології ім. Хв.Вовка” (1921), Комісія для вивчення звичаєвого права на Україні (1921), Всеукраїнське етнографічне товариство (1928), Етнографічна комісія (1921)”¹³.

Важливу роль у збиранні духовної спадщини Поділля відіграли навчальні та наукові установи, зокрема Кам’янецький інститут народної освіти (у його структурі функціонувала тривалий час кафедра народного господарства і культури Поділля), Кам’янець-Подільське наукове товариство при Всеукраїнській Академії наук, Кабінет вивчення Поділля при Вінницькому філіалі Всенародної бібліотеки України.

Вагому цінність для вивчення історії та духовної культури Поділля становлять історико-краєзнавчі праці відомого історика Ю.Сіцінського (“Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии”¹⁴, “Нариси з історії Поділля”¹⁵ тощо). Відзначимо працю Ю.Сіцінського “Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии”, в якій не лише наведено відомості про духовенство та церкви, а й пояснено назви населених пунктів, що означало використання топонімічних переказів про походження назв населених пунктів. Так, в одному з текстів про походження назви села Чорна сказано, що “Народ говорит, что когда-то в местности нынешнего села Чорной было большое местечко, или город, называвшийся Черноокнин, но затем он был razoren татарами и уылевшие жители его вблизи прежнего селища основали с. Чорну”¹⁶. В праці наводяться елементи переказів, пов’язаних з печерами, в яких турки димом душили українців¹⁷. Наводяться народні трактовки про кам’яні хрести¹⁸, пояснення назв доріг¹⁹, долин²⁰ тощо.

У 1920 р. в м.Кам’янець-Подільському було відкрито комітет охорони пам’яток старовини, мистецтва і природи, до якого ввійшли В.Свідзінський, Ю.Сіцінський В.Гагенмейстер та інші відомі люди того часу²¹. Члени комітету разом з учнями місцевих шкіл здійснили кілька наукових експедицій²², в результаті чого записали понад 300 текстів неказкової прози. Записували фольк-

лорні твори й науковці та співробітники Кам'янець-Подільського інституту народної освіти²³.

У 1922 р. замість комітету утворили кафедру народного господарства та культури Поділля, яку спершу очолив Є. Сташевський, а згодом П. Клименко²⁴. Члени кафедри вивчали топоніміку краю, аналізували архівні матеріали пов'язані з рухом подільських селян XVIII–XIX ст. тощо. Представник кафедри В. Свідзінський на одному із засідань виступив з доповіддю про аграрні рухи на Поділлі²⁵, Якимович вивчав судові справи про Устима Кармалюка. Із припиненням українізації кафедра перестає функціонувати²⁶.

У 1925 р. ВУАН було утворено Кам'янець-Подільське наукове товариство, яке очолювали О. Полонський та Ю. Сіцінський. Товариство розгорнуло співпрацю з науковцями інших міст Поділля. Вивчення духовної культури краю сприяло проведення наукових зібрань. На одному з них у червні 1925 р. доповідь “Кармелюк у народній словесності” виголосив В. Герасименко (Одеса), Ю. Сіцінський “Завдання наукового товариства з краєзнавства”, В. Свідзінський “Події в подільських селах 1917–1918 рр.”.

Всеукраїнська Академія Наук 1924 р. у Вінниці організувала Кабінет виучування Поділля (В. Отаманський, М. Безборотько, М. Білінський, А. Ярошевич та ін.). Його завдання було системне вивчення краю, його культури й традицій.

Одним із основних завдань Кабінету було пожвавлення історико-краєзнавчого руху подільського регіону. З цією метою Кабінет організував виїзну експедицію в с. Хомутиці (нині Калинівський р-н Вінницької обл.), де народився відомий український письменник та фольклорист С. Руданський²⁷. У 1930 р. роботу Кабінету було припинено.

Фольклором краю цікавилися видатний український вчений, неодмінний секретар ВУАН Агатангел Кримський та його учні, котрі опублікували низку фольклорно-етнографічних матеріалів, нарисів, фундаментальних збірок, українських казок, з-поміж яких виокремлено працю про С. Руданського²⁸.

Відзначимо, що в 1920-і рр. починають з'являтися ідеологічні фальсифікати українського фольклору, які зафіксували Г. Танцюра, Н. Присяжнюк та інші. Такі тексти малювали утопічні картини прекрасного життя, а реалії справжнього народного життя можна віднайти у фольклорних новотворах, які виявлено у селянських ділових документах²⁹.

Вивчення фольклору 1930-х рр. утруднено ідеологічними чинниками, зокрема русифікаторськими тенденціями, які також спричинили виникнення фальсифікованих текстів про ідеологію комунізму, дружбу народів, жовтневу революцію і таке інше. Це був час тотального наступу влади на селянство та його духовний світ, а новостворені легенди, перекази, та й загалом фольклорні твори були покликані змінити народне мислення. Народна творчість використовувалася передусім як засіб ідеологічного впливу на свідомість народу. Так, дослідник фольклору І. Кравченко зазначав, що легенди, бувальщини та апокрифічні легенди “в радянській українській народній прозі цілком відсутні...”³⁰. Натомість вивчалася традиційно-побутова культура, сімейна обрядовість,

зокрема весілля, народини, хрестини, похорони тощо. Радянська ідеологія 1920-х рр. прагнула зробити образ “заможного” селянина негативним, а бідність вважати однією з чеснот. Поширеним був вислів подільського селянина: “Я хочу бути багатим, а ви мене в бідні хочете записати!”³¹.

У 1920–1930-ті рр. на Поділлі фольклор записували Г.Танцюра, Н.Присяжнюк, І.Рудченко та інші. Народодослідники. Серед них виокремимо яскраву постать Г.Танцюру (1901–1962), який ще зовсім юним у своєму щоденникові фіксував народні оповіді та перекази про кріпачину від баби Оксани (“Про непримиренну боротьбу поміщика з селянами за землю у с.Зятківцях”, “Про кріпацтво у с.Зятківцях”). Ці та згодом інші оповіді були опубліковані у “Записках збирача фольклору”³². Фольклорист фіксував не лише тексти народної прози, переважно історично-побутової тематики, а й жанри народної поезії. М.Дмитренко зазначав, що Г.Танцюра “Паралельно з піснями фіксував прислів’я та приказки, загадки, дитячі ігри, повір’я, перекази”³³. Найбільше враження справили на фольклориста пісні від бабусі Демедихи (псевдонім Явдохи Зуїха), про які Г.Танцюра відгукувався так: “[...] коли я досі плавав по вузьких річечках, звідки було видно обидва береги, то тепер вплив у якесь безмежне море [...]”³⁴. Згодом записи народних пісень з’явилися друком як збірка “Пісні від Явдохи Зуїхи”³⁵. Фольклорист записав і понад сотню творів (156) народної епіки, зокрема переказів, легенд та байок. Серед записів Г.Танцюри були народні прозові твори про кріпачину, національно-визвольну боротьбу 1648–1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, а також про уславленого месника з Поділля Устима Кармалюка (ці тексти згодом увійшли до збірки “Народ про Кармалюка” (1961)³⁶.

М.Дмитренко зазначає, що під час збору фольклорної прози Г.Танцюра на “полях аркуша робив помітки, давав пояснення, необхідні коментарі про міміку, жести оповідача тощо”³⁷. Це було свідченням того, що Г.Танцюра точно фіксував всі нюанси оповіді, зберігав діалектні особливості твору, подавав повну паспортизацію текстів.

Загалом збиральницька спадщина Г.Танцюри – це приблизно тисяча текстів народних легенд, переказів, казок, здійснених у с.Зятківцях Гайсинського повіту Кам’янець-Подільської губернії та с.Клебані Тульчинського району Вінницької області упродовж 1918–1936 років.

Значний внесок у розвиток подільської фольклористики внесла Н.Присяжнюк (1894–1987). Випускниця Кам’янець-Подільського інституту народної освіти, філолог, вона 1917 р. розпочала збиральницьку фольклористичну діяльність. Серед її записів, крім народнописенних творів, чимало зразків фольклорної прози: перекази, легенди, казки, а також народні повір’я, загадки, прислів’я та приказки тощо³⁸.

Загальна кількість прозових текстів нараховує понад 4500 зразків, значна частина яких записана в с.Погребищі (нині районний центр Вінницької обл.). Назвемо такі праці дослідниці: “Історія селища Погребище”, “Прізвиська та прізвиська селян Погребища”, “Українське весілля в селі Погребища” та інші.

Чимало із записів Н.Присяжнюк увійшло до збірників “Пісні Поділля”, “Казки про тварин” тощо.

В другій половині ХХ ст., зокрема 1960–1970-х рр., з’явилося друком кілька етнологічних праць, в яких використано фольклорну неказкову прозу Поділля, головню в записах ХІХ ст. Так, 1964р. вийшла друком монографія В.Горленка (“Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв’язків”³⁹), а 1976 р. З.Болгарович (“Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст.”⁴⁰), які містили таких збирачів і дослідників українського фольклору, як З.Доленга-Ходаковський, І.Крашевський, А.Новосельський, Е.Руліковський та ін.), котрі свого часу записували фольклорну прозу на Поділлі. Дослідники характеризували діяльність історико-етнографічних та краєзнавчих гуртків регіону, відстежували специфіку їхньої діяльності та методику ведення пошуково-етнографічної роботи.

Окремою сторінкою історії записування й досліджування народної епіки Поділля є етап, що розпочався в середині 80-х рр. ХХ століття. Це етап відродження і розбудови повноцінного духовного життя української нації, який полягав у розширенні роботи зі збирання й систематизації фольклорного матеріалу, в тому числі народної прози, а також прагненням об’єктивно, без ідеологічного тиску, надбання народного генія творчо використовували українські письменники. Так, М.Стельмах у повісті “Щедрий вечір” використав багато подільських легенд, переказів та бувальщин, мотиви вірувань про усяку нечисть (відьом, чортів). Цікавим є образ баби-шептухи, яка живе в Майданських лісах, володіє не лише магією слова, але й знає чудодійні властивості дарів природи⁴¹.

У добу, коли поставала незалежна Україна, в українській фольклористиці з’явилася необхідність переосмислити духовне та матеріальне надбання попередників, зокрема й етнографів та фольклористів. Це було пов’язано з тим, що окремі праці були написані під явним тиском тогочасної комуністичної системи.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вивчення фольклору й етнографії Поділля проводили Л.Баженов (“Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.”⁴², “Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002)”⁴³), В.Прокочук (“Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”⁴⁴, “Топоніми рідного краю. Методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів”⁴⁵), З.Діденко, В.Малиновський, С.Шевчук “Легенди подільського краю. Матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції”⁴⁶ та інші. Однак, їхні дослідження переважно мали краєзнавчий характер.

1992 р. у Вінниці на науковій конференції “Етнографія Поділля” відбулася презентація наукового збірника “Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля”⁴⁷, представленого Кам’янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником. До нього увійшли матеріали, які відобра-

жали особливості культури, традицій та побуту подолян. У збірнику була низка новаторських досліджень, зокрема Т.Сиса “Історія Поділля в усній народній творчості”, Н.Стаценко “Етапи етнографічного вивчення Поділля”, Л.Каросева “Вчені-етнографи Поділля”, С.Копилова “З історії вивчення Троянкової топоніміки Поділля”, В.Смолінського “Культові споруди Кам’янця в переказах, легендах і традиціях” та інші.

Український фольклорист П.Медведик у 1992 р. упорядкував збірник подільських легенд та переказів “Свшан-зілля. Легенди та перекази Поділля”⁴⁸, який містив 298 текстів. У передмові до нього упорядник відзначив своєрідність неказкової прози подолян, акцентував на особливостях відображення в ній життя різних народностей, що склали населення краю. Дослідник уперше розглянув майже всі жанри неказкової прози Поділля, проілюстрував свої спостереження аргументованими записами, зробленими в XIX ст., зробив паспортизацію текстів. Наукову вартість текстів знизил мовна обробка текстів, прилаштування їх до норм літературної мови.

Новаторським як для того часу було видання, яке підготував відомий український фольклорист М.Дмитренко “Українські міфи, демонологія, легенди” (1992)⁴⁹. Чільне місце у цьому зведенні неказкової прози посіли тексти з Поділля, загальна кількість яких близько тридцяти.

У 1994 та 2000 рр. побачило світ двотомне видання “Перлини Товтрів-Медоборів”⁵⁰, яке презентувала відома на Поділлі поціновувачка народної словесності Т.Сис Бистрицька (1913–2009). Свої перші записи (вони увійшли до видання 1994 р.) фольклорист здійснила у прилеглих до Кам’янець-Подільського району селах Нагоряни, Слобідка-Рихтівська, Рихта, смт.Стара Ушиця, Княгинин, Підзамче, Смотрич, Зінківці, Вихватнівці, Татариски, Патринці, Думанів та інших. Для прикладу назвемо такі легенди й перекази: “Про чемериса” (с.Підзамче), “Вівтар (Волос і Довбуш)”, “Як Ганя кармалюцьких людей знайшла” (с.Рихта), “Турецька могила” (с.Вихватнівці), “Скринька діда Янкеля” (с.Підзамче) та інші.

У другому томі видання “Перлини Товтрів-Медоборів. Збруч хлюпочеться” поміщено зразки єврейського, польського, циганського та вірменського фольклору Поділля, а також скоромовки, сміховинки, приспівки, неканонічні молитви, лірницька пісня і легенди та перекази.

Свої праці про фольклорну прозу Поділля дослідниця публікувала у наукових збірниках “Проблеми етнографії та соціальної географії Поділля”⁵¹ та фахових виданнях, зокрема “Народна творчість та етнографія”⁵². Однак значна частина фольклорних текстів, які записувала Т.Сис Бистрицька все ще не опублікована. Загалом і досі чимало зразків народної прози Поділля зберігається в домашніх умовах (свого роду “приватних архівах”) багатьох ентузіастів та краєзнавців, а також рукописних архівах ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України.

В останні десятиліття XX ст. науковці та краєзнавці було опублікували чимало збірників, які містили й фольклорну прозу Поділля. Серед них В.Ги-

шенка (“Народ про Кармелюка”⁵³), С.Мишанича (“Змієві вали: Українські легенди та перекази”⁵⁴), Т.Сис-Бистрицької (“Перлини Кам’яеччини”⁵⁵), Ю.Гжимайла (“Із народних вуст: Фольклор”⁵⁶), “Походження назв містечок і сіл Красилівщини”⁵⁷), В.Вовкодава (“Останній гайдамака: легенди та перекази про Устима Кармелюка”⁵⁸), В.Прокопчука (“Топоніми рідного краю”⁵⁹), “Легенди подільського краю”⁶⁰), І.Винокура, О.Альошкіна, Р.Забашти, М.Петрова та ін. З’явився друком історико-краєзнавчий нарис “Буша”⁶¹, О.Козак (“Легенди та перекази з с.Ординці Теофіпольського району Хмельницької області”⁶²) та інші. Ці видання неказкової прози майже не мають наукової вартості, адже всі вони назвали літературного редагування.

Пожавити науково-дослідницьку роботу та видавничу працю над фольклором Поділля мали утворені наприкінці ХХ ст. народознавчі центри. Так, у 1995 р. починає функціонувати Подільське відділення ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України, науковці якого вивчають фольклор, подільського регіону, здійснюють записи казок, легенд, переказів, народних пісень та інших жанрів, публікують збірники. Спершу відділення функціонувало при обласному державному архіві, а з 2000 р. у складі Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту.

1991 р. при Кам’янець-Подільському педагогічному інституті фольклорист Т.Колотила (1952–2009) розгорнув роботу над формуванням кабінету народознавства, який 18 жовтня 1996 р. було перейменовано на Навчально-наукову лабораторію етнології. Під керівництвом цього званого науковця лабораторія досягла значних успіхів. Зокрема, співробітники установи разом зі студентами Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка проводять щорічні виїзні польові експедиційні дослідження на теренах Південно-Західного Поділля (за період з 1992 по 2011 рр. було здійснено 19 польових виїздів). “На початковому етапі були розроблені програми, питальники, поетапні науково-практичні завдання та узагальнюючі плани етнологічного характеру, визначалися маршрутні картографічні схеми поступового вивчення населених пунктів Західного Поділля”⁶³. Лабораторія послугоувалася, і продовжує це робити досі, кушовим методом обстеження певної місцевості, що дає змогу охоплювати ширший діапазон багатьох сіл Тернопільської (Гусятинський, Борщівський, Чортківський та інші р-ни), Хмельницької (Кам’янець-Подільський, Городоцький, Волочиський, Дунаєвецький, Ярмолинецький р-ни) та Вінницької (Барський та Мурованокуриловецький р-ни) областей.

Завідувач та співробітники лабораторії активно долучалися і до вивчення неказкової прози. Варто назвати виступ Т.Колотила на VII Подільській історико-краєзнавчій конференції з доповіддю “Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля” (1987)⁶⁴, в якому фольклорист обґрунтував актуальність програмної теми лабораторії – “Народна культура Поділля в контексті національного відродження України”. Широка експедиційна діяльність лабораторії сприяє відновленню української фольклористики на теренах Поділля. Мате-

ріали про роботу лабораторії, а також окремі наукові дослідження її співробітників опублікувалися у багатьох всеукраїнських та міжнародних наукових виданнях. Ось приклади окремих таких праць, у яких йшлося про неказкову прозу: “Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження)”⁶⁵, “Апокрифічні легенди у фольклорній традиції подолян”⁶⁶, “Особенности топонимической прозы подольского этнорегиона”⁶⁷, “Фольклорна традиція у легендах та переказах Поділля”⁶⁸, “Про переляк від грому в етнології подолян”⁶⁹, “Збірка намогильних епітафій з Поділля”⁷⁰, “Невичерпні джерела фольклорної ономастики: топонімічні легенди та перекази Поділля”⁷¹. Експедиційні матеріали, зібрані упродовж виїзних практик студентів, зберігаються у фондах лабораторії етнології у вигляді рукописних зшитків: “достовірність та автентичність зібраних рукописних записів [...] забезпечать у майбутньому їх використання у процесі дослідницьких пошуків”⁷².

Записи неказкової прози, здійснені в період діяльності навчально-наукової лабораторії етнології при кафедрі журналістики в Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, справді багато чисельні. Це понад 1500 текстів легенд, переказів, народних оповідань та бувальщин, більша частина яких невдовзі буде опублікована у трьох томах. Звичайно, тексти буде ретельно відібрано та класифіковано за відповідними розділами.

Наприкінці ХХ ст. спостерігаємо поглиблення вивчення окремих тем і жанрів неказкової прози, що передбачає осмислення етнічної спадщини, врахування її конкретних регіональних особливостей. Так, Н. Смагло основну увагу приділила вивченню народної епіки Вінниччини, свідченням чого стало її дослідження “Регіональні особливості народної прози Поділля (на матеріалах фольклору Вінниччини)”⁷³.

Стримуючим фактором справді наукового дослідження фольклорної прози є відсутність її наукових видань. Вихід у світ збірників має хаотичний характер, а публікується внаслідок індивідуальної ініціативи певного наукового співробітника. Відтак з’ясувалося, що наявні публікації одних і тих самих текстів, зафіксованих в різних розділах і під різними назвами.

Як бачимо, фольклорна неказкова проза Поділля попри низку опублікованих текстів та наукових праць все ще малодосліджена, а відтак потрібна студія, яка охопила усі зразки цих жанрів народної словесності⁷⁴.

Примітки:

1. Кароева, Л. Р. Вчені-етнографи Поділля / Л. Р. Кароева // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. збірник / ред. Л.В.Баженов (відп. ред.), І.С.Винокур, О.М.Завальнюк, М.Г.Кукуруджак. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 13.

2. Беньковский, И. Из народных рассказов, характеризующих национальные типы / И. Беньковский // Киевская старина. – 1890. – Т. 30, № 8. – С. 324-326.

3. Беньковский, И. Рассказ о вовкулаках / И. Беньковский // Киевская старина. – 1894. – Т. 47, № 12. – С. 495-497.

4. Беньковский, И. Обычаи и поверья, приуроченные к “Велькодню” / И. Беньковский // Киевская старина. – 1895. – Т. 49, № 5. – Отд. 2. – С. 70-76.

5. Беньковский, И. Смерть погребения и загробная жизнь по понятиям и верованию народа / И. Беньковский // Киевская старина. – 1896. – Сентябрь. – Отд. 2. – С. 229-261.

6. Беньковский, И. Легенда о сотворении земли и злых духов / И. Беньковский // Киевская старина. – 1897. – Июль-август. – Отд. 2. – С. 72-79.

7. Беньковский, И. Народный взгляд на “нечистую” женщину / И. Беньковский // Киевская старина. – 1899. – Т. 65, № 6. – Отд. 2. – С. 128-131.

8. Беньковский, И. Стрелянье в кресты (Из народных суеверий) / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 77, № 6. – Отд. 2. – С. 161-162.

9. Беньковский, И. Из области народных верований, о выходцах с того света / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 78, № 9. – Отд. 2. – С. 108-110.

10. Беньковский, И. Из народных преданий / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Декабрь. – Отд. 2. – С. 156-158.

11. Беньковский, И. Суд св. Юрия (Из народных уст) / И. Беньковский // Киевская старина. – 1902. – Т. 77, № 77. – Отд. 2. – С. 163-165.

12. Беньковский, И. Легенда о горохе / И. Беньковский // Киевская старина. – 1903. – Т. 81, № 5. – Отд. 2. – С. 100.

13. Докладніше про це див.: Стаценко, Н. С. Етапи етнографічного вивчення Поділля / Н. С. Стаценко // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: науковий збірник. – Кам’янець-Подільський, 1992. – С. 7.

14. Сецинский, Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1895. – 611 с.

15. Сіцинський, Ю. Нариси з історії Поділля / Ю. Сіцинський. – Вінниця, 1927. – Ч. 1. – Вип. 12. – 72 с.

16. Сецинский, Е. И. Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1895. – 251 с.

17. Там само. – С. 250.

18. Там само. – С. 200.

19. Там само. – С. 200.

20. Там само. – С. 401.

21. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.р.302, оп.1, спр. 1, арк. 1-2.

22. ДАХО, ф. р., оп. 1, спр. 28, арк. 4.

23. Там само, спр. 1, арк. 21.

24. Там само, спр. 720, арк. 54.

25. Цит. за: Нестеренко, В. А. Діяльність науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля у справі українського національного відродження (1920-ті рр.) / В. А. Нестеренко // Наукові записки. Серія: Історія. За матеріалами II Міжнар. наук. конф. “Національна інтелігенція в історії та культурі України у XIX–XXI століттях” 26-27 жовтня 2006 року. – Вінниця, 2006. – С. 250.

26. Там само. – С. 249-252.

27. Савчук, В. Краснзнавство Поділля XIX–XX століть / В. Савчук // Краснзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 93.

28. Кримський, А. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873) / А. Кримський, М. Шевченко. – К., 1926. – 244 с.
29. Дровозюк, С. І. Листи, заяви та скарги селян як фольклористичне джерело / С. І. Дровозюк // Проблеми етнографії і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 167-169.
30. Кравченко, І. І. Радянська українська народна проза / І. І. Кравченко // Народна творчість та етнографія. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1954. – С. 85.
31. Червоний край: Орган Подільськ. губкому КП(б)У і губвиконкому. – 1924. – 9 вересня.
32. Танцюра, Г. Т. Записки збирача фольклору / Г. Т. Танцюра. – К.: Державне вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. – 99 с.
33. Дмитренко, М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / Микола Дмитренко. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – С. 40.
34. Танцюра, Г. Т. Записки збирача фольклору / Г. Т. Танцюра. – С. 15.
35. Пісні Явдохи Зуїхи / Записав Гнат Хоткевич. – К.: Наукова думка, 1965. – 812 с.
36. Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В.І.Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – 276 с.
37. Дмитренко, М. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / Микола Дмитренко. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – С. 73.
38. Присяжнюк, Н. А. Мої фольклорні записи / Н. А. Присяжнюк // Літературно-мистецька Вінничина: зб. статей. – Одеса, 1969. – С. 126-129.
39. Горленко, В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків / В. Ф. Горленко. – К.: Наукова думка, 1964. – 248 с.
40. Болтарович, З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К.: Наукова думка, 1976. – 138 с.
41. Стельмах, М. Твори: в 5 т. / Михайло Стельмах. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 4. – С. 135.
42. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – 480 с.
43. Баженов, Л. В. Фольклорно-етнологічні дослідження Поділля і Південно-Східної Волині за роки державної незалежності України (1991–2002) / Л. В. Баженов // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність : науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 437 с.
44. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
45. Прокопчук, В. С. Топоніми рідного краю : методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999. – 96 с.
46. Легенди подільського краю: матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції / упоряд. З.О.Діденко, В.П.Малиновський, С.В.Шевчук. – [Б.м.: б.в., б.р.]. – 125 с.

47. Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. збірник / ред. Л.В.Баженов (відп. ред.), І.С.Винокур, О.М.Завальнюк, М.Г.Кукурудзак. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 252 с.

48. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / зібрав та упоряд. П.Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – 288 с.

49. Українські міфи, демонологія, легенди / упоряд. М.К.Дмитренко. – К.: Муз. Україна, 1992. – 144 с.

50. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Товтрів-Медоборів: у 2 кн. / Т. Сис-Бистрицька: Кам'янець-Подільський, 1994. – Кн. 1. Кам'янець на Поділлі. – 82 с.; Кн. 2. Збруч хлопчечья – Кам'янець-Подільський: ПП "ХВМ", 2000. – 84 с.

51. Сис, Т. А. Історія Поділля в усній народній творчості / Т. А. Сис // Проблеми етнографії і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 73-74.

52. Іванов, В. Ф. Згадки про вірмен у фольклорі Поділля / В. Ф. Іванов, Т. А. Сис-Бистрицька // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 1. – С. 31-37.

53. Народ про Кармалюка: збірник фольклорних творів / упоряд., вступ. ст. та приміт. В.І.Тищенко. – К.: Наукова думка, 1961. – 276 с.

54. Змієві вали: Українські легенди та перекази / передм., упоряд. і прим. С.Мишанича. – К.: Веселка, 1992. – 159 с.

55. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Кам'яниччини / Т. Сис-Бистрицька. – Кам'янець-Подільський, 1992. – 45 с.

56. Гжимайло, Ю. Д. Із народних вуст: Фольклор / Ю. Д. Гжимайло. – Хмельницький, 1993. – 87 с.

57. Гжимайло, Ю. Д. Походження назв містечок і сіл Красилівщини / Ю. Д. Гжимайло. – Красилів, 1992. – 22 с.

58. Останній гайдамака: легенди, перекази, пісні, прислів'я та приказки про Устима Кармалюка / уклад. В. Вовкодав. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001. – 160 с.

59. Прокопчук, В. С. Топоніми рідного краю: методичний посібник на допомогу керівникам краєзнавчих гуртків шкільних та позашкільних освітніх закладів / Віктор Степанович Прокопчук. – К.: Рідний край, 1999. – 96 с.

60. Легенди подільського краю: матеріали обласної туристсько-краєзнавчої експедиції / упоряд. З.О.Діденко, В.П.Малиновський, С.В.Шевчук. – [Б.м: б.в., б.р.]. – 125 с.

61. Буша. Історико-краєзнавчі нариси / І.С.Винокур, О.М.Альошкін, М.Б.Петров та ін. – Хмельницький: Ред. вид. від. 1991. – 152 с.

62. Козак, О. Легенди та перекази з с.Ординці Теофіпольського району Хмельницької області / О. Козак // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 50.

63. Комплексні дослідження лабораторії етнології / Н. Д. Коваленко, Т. І. Колотило, А. Г. Філінюк та ін. // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол.: О.М.Завальнюк (відп. ред.), Л.В.Баженов, І.С.Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2004. – С. 548.

64. Колотило, Т. І. Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля / Т. І. Колотило // VII Подільська історико-краєзнавча конференція: тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 33-35.

65. Шевчук, В. Топонімічна проза Центрального та Західного Поділля (фольклористично-ономастичне дослідження) / В. Шевчук. – Кам'янець-Подільський: ПП Заріцький, 2008. – 60 с.
66. Шевчук, В. Апокрифічні легенди у фольклорній традиції подолян / В. Шевчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І.Сохаська (відп. ред.), О.М.Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. 6. – С. 270-274.
67. Шевчук, В. В. Особенности топонимической прозы подольского этнорегиона / В. В. Шевчук // Филологические этюды: сб. науч. ст. молодых ученых: в 3 ч. – Саратов, 2011. – Вып. 14, ч. 1-2. – С. 16-23.
68. Шевчук, В. В. Фольклорна традиція у легендах та переказах Поділля / В. В. Шевчук // Фольклор і сучасна культура: матеріали III Міжнар. наук. навук-практ. конф., 21-22 крас. 2011 г. Мінск. У 2 ч. Ч. 1. / редкол.: І.С.Роўда [і інш.]. – Мінск: Вид. центр БДУ, 2011. – С. 99-101.
69. Колотило, Т. І. Про переяк від грому в етнології подолян / Т. І. Колотило // Берегиня. – 2008. – № 2. – С. 4-14.
70. Козак-Подільський, М. Збірка намогильних епітафій з Поділля / М. Козак-Подільський // Народна творчість та етнографія. 2002. – № 3. – С. 117-118.
71. Шевчук, В. Невичерпні джерела фольклорної ономастики: топонімічні легенди та перекази Поділля / В. Шевчук // Міфологія і фольклор. 2009. – № 1 (2). – С. 93-102.
72. Колотило, Т. І. Аспекти використання фондів навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у контексті відродження національної свідомості етносу / Т. І. Колотило, В. В. Щегельський, В. В. Гудима // Модернізація вищої освіти в контексті європейського виміру : науково-методичний збірник. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 89.
73. Смагло, Н. С. Регіональні особливості народної прози Поділля (на матеріалах фольклору Вінниччини): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.07 "Фольклористика" / Смагло Ніна Сергіївна; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 14 с.

Резюме

В статтє раскрывається исследовательская деятельность этнографов, писателей, историков, фольклористов и краеведов XX века.

Ключевые слова: несказочная проза, подольский фольклор, научные труды этнографов и фольклористов, духовная культура, легенды и предания Подолья.

Одержано 13 березня 2012 року